

חמדעת

כתב עת רב-תחומי

כרך י

עורכים

ד"ר אסתר אזולאי

ד"ר ישעיהו בן-פזי

חמדת הדרום
מכללה אקדמית לחינוך
HEMDAT HADAROM
College of Education

ייצוגים חברתיים ודתיים בקינות גוש קטיף ומשמעותם התרבותית-לאומית

ניצה דורי

תקציר

הקינות לגוש קטיף הן תפילות תלויות אירוע (event specific prayers). מעמדן אינן מוגדר מבחינה הלכתית אך הן ביטאו בדרכים ישירות ומיידיות את צורכי השעה (מרקס, תשס"ז: 119). טקסטים ליטורגיים מן הסוג הזה הן בבחינת תפילות אירועיות הנכתבות סביב אירוע ממוקד או בתקופה מסוימת ויכולות להאיר את עינינו בדרך שבה חוו הכותבים את האירוע. התרומה שמציע המאמר הנוכחי היא בחינת ייצוגים חברתיים ודתיים בכל קינה לחוד ובאריגתם לייצוג ספרותי אחיד לכלל הקינות שנכתבו על גוש קטיף. הקינות משקפות ייצוגים חברתיים (social representations) של כותבים המזדהים עם מושאי כתיבתם ובעלי קודים ערכיים דומים יוצרים לכידות חברתית משותפת תוך התמודדות עם קונפליקט המאיים לפרק את שלמותה. הכותבים בקינות שנסקרו במאמר זה ניסו ליצוק תבניות חדשות בטקסטים עתיקים וההפך תוך מתן ביטוי למחאה דתית-חברתית והתמודדות עם קונפליקט בין שתי זהויות: דתית-לאומית ודמוקרטית-ישראלית. רוב הכותבים מעלים שאלות מוסריות עמוקות, מביעים את תמיהתם על השאננות, הזחיות וההתנכרות של הציבור הישראלי על חורבן המפעל שהיה גולת הכותרת של הציבור הדתי-לאומי.

מלות מפתח

גוש קטיף, קינות, זהות דתית, תשעה באב, מגילת איכה, פיוט, מחאה חברתית.

הקדמה

ניצני מאמר זה נבטו בקריאת שאלת רב שנשאלה באתר "מורשת":
"ביישוב בו אני גר הוסיפו לקינות המקובלות על חורבן הבית והשואה קינות על גוש קטיף. אני חש כאב גדול על היישובים אשר אינם עוד ועל חורבנם. אולם חשתי אי נוחות רבה בין אירועי החורבן ואירועי השואה אל מול הגירוש מגוש קטיף. אני מכיר באסון הלאומי ובמסירת חלקים מארץ ישראל לאויבים, אולם בסופו של יום קשה להשוות זאת לחורבן הבית וגלות העם כולו. האם לדעת הרב הוספת הקינות על גוש קטיף הינה צעד נכון וראוי?"

ועונה על כך הרב יובל שרלו (שם):
"שלום וברכה"

א. צריך להביא לידי ביטוי את החרבת גוש קטיף. אסור להתעלם.
 ב. איני מוצא מקום להכניס קינה לתפילה: הן בשל החובה לשמור על פרופורציות במלה "חורבן", והן בשל החובה לנסות ולהכניס לתפילה הציבורית עניינים שציבור גדול עומד מאחוריו ולא עניינים שלצערנו הציבור הרחב אינו עומד מאחוריו".¹

ועל אותה שאלה עונה הרב יעקב אריאל:
 "ראוי להוסיף קינה מתאימה על גוש קטיף, כשם שמצינו תוספת קינות על אירועים אחרים, אם כי קשים יותר כגון מסעי הצלב, שרפת התלמוד, השואה ובמחזורי תימן יש קינות על המשבר הרוחני שעבר על העדה בארץ".²

השאלה שנשאלה מייצגת ספק הקיים בקרב הציבור הדתי: האם לתת לפינוי גוש קטיף - שהתקיים בתשעה באב תשס"ה - משקל שווה לאסון לאומי כדוגמת חורבן בית המקדש ולהכניס את הקינות שנכתבו בעקבות הפינוי לסידור התפילות והקינות לתשעה באב. תשובות הרבנים אינן נחרצות. הם אינם מקלים ראש ב"החרבת גוש קטיף", אך מבקשים "לשמור על פרופורציות במלה 'חורבן'". אם כן, שאלת השואל הייתה שאלה מייצגת. כמוה נשאלו עוד שאלות רבות בסגנון דומה. גם תשובות הרב שרלו והרב אריאל הן תשובות מייצגות. רבנים רבים נתנו את ההיתר להכנסת קינות גוש קטיף לסידור התפילה בפה מלא ובביטחון גמור. מנגד היו רבנים שאמרו זאת בהסתייגות מסוימת (להבדיל, קיימת התלבטות דומה בציבור הדתי על מגוריו השונים האם להכניס תפילה לשלום חיילי צה"ל או תפילה לשלום המדינה - שתי תפילות שנכנסו לאחר מכן לסידור התפילה).

מבוא

א. רקע היסטורי

ההחלטה על הקמת גוש קטיף הייתה ביוזמת ממשלת ישראל בעת כהונתה של ממשלת השמאל, "המערך" (ציטרין, 2014: 24). חלק ניכר מתושבי הגוש התיישבו באזור מסיבות אידיאולוגיות מובהקות וחלקם כדי לשפר את איכות חייהם והטבת רמת החינוך של ילדיהם ואף שאפו לבסס התיישבות בסגנון קהילתי. את יישובי גוש קטיף הקימה ממשלת ישראל כדי לשבור את הרצף של רבבות רבות של פלשתינאים, היושבים ברצועת-עזה עד לפתחת רפיח על-ידי הקמת נקודות יישוב יהודיות (שרמן, 2004). על המתנחלים היה להתייחס לבניית ביתם ועתידם הכלכלי במונחים של יישוב חבל-ארץ "בראשיתי" (ציטרין, 2014: 16). על כן היה עליהם

1 מתוך: <http://shut.moreshet.co.il/print.asp?id=130388&kod=&modul=15&codeClient=58>
 2 מתוך: <http://www.yeshiva.org.il/ask/2129>

להשקיע את מלוא מרצם, אמונתם וחזונם בבניין ביתם וקהילתם. מובן שלהצלחה של משימה מעין זו דרושה אוכלוסייה בעלת מאפיינים מיוחדים. לפיכך, עומק הקשר לחבל-ארץ זה היה כגודל חזונם ועוצמת השקעותיהם בביסוס עתידם הכלכלי והחברתי-קהילתי כאחת. עוצמת ההתקשרות של המתיישבים לגוש היתה עוצמה כפולה. מצד אחד האמונה הדתית שמצוות יישוב הארץ היא המשימה המרכזית המוצבת בפני עם ישראל בעת הזאת, ומצד אחר ההעצמה הלאומית והאישית שזכו לה בהתיישבותם (שנל, 2011).

בגוש היו עשרים ואחד יישובים: רפיח בדרום-מערב, דיר אל-בלח בצפון, חאן יונס במזרח והים התיכון במערב. באוגוסט 2005 (ט' באב), פינתה ממשלת ישראל את היישובים בתוכנית ההתנתקות. בחבל עזה התגוררו ערב ההתנתקות כ-8,600 יהודים. בגוש עצמו פעלו שישה בתי ספר ותלמודי תורה שלושה מוסדות תיכוניים, שש ישיבות, שלושה כוללים, ארבע מדרשות ומכינה קדם צבאית.

בגוש קטיף היו היישובים הבאים:

- נווה דקלים (הגדול שביישובי גוש קטיף)
- מורג
- גדיד
- גן אור
- בדולח
- בני עצמון
- כרם עצמונה
- שליו
- פאת שדה
- כפר ים
- רפיח ים
- שירת הים
- קטיף
- גני טל
- נצר חזני
- תל קטיפא

מעט צפונה מהם ליד דיר אל באלח היה ממוקם היישוב כפר דרום. בין עזה לדיר אל באלח היה ממוקם היישוב נצרים. מצפון לעזה (ליד בית חנון) שכנו שלושת היישובים:

- ניסנית
- אלי סיני
- דוגית

באוגוסט 2008 הוקם מוזיאון גוש קטיף בירושלים המנציח את החיים בגוש וההתנתקות.

ב. החלום ושברו

מעגל חייו של אדם הוא מסע ארוך המלווה במעברים ובפרידות. במעבר ישנו תהליך התנתקות ממצב או ממקום מוכר ובטוח למקום או מצב חדש ובלתי ידוע. פינוי גוף קטיף ייחרט בהוויה הישראלית כאירוע מכונן, מדיני, חברתי ואנושי, החורג במשמעויות המורכבות שהוא נושא בחובו למעגלים רחבים הרבה יותר מאלו שחוו את הפינוי בגופם, אם בצד המפונה או בצד המפנה (בן אשר, 2007: 30–31). ההחלטה על הפינוי לא נגעה ישירות לתושבי ישראל, לחייהם ולצורך בשינוי, אולם עבור תושבי גוש קטיף ההחלטה הייתה איום ממשי על הזהויות החברתיות השונות שלהם: הזהות המתנחלת, הזהות האמונית, הזהות הדתית והזהות הכלל ישראלית. כדי להדגים את הקונפליקט נביא את הדברים שנכתבו בשנת 2008, שלוש שנים לאחר פינוי גוש קטיף באתר "במעלה הרשת" השייך לזרם הציונות הדתית תחת הכותרת - "חורבן בית המקדש לפני 1938 שנים וחורבן גוש קטיף לפני 3 שנים - היש קשר ביניהם?":

"תחת כנפי המילה 'ציונות' נמצאים שני זרמים עיקריים המצויים במאבק עמוק ורב משמעות. הזרם האחד הפרוגמאטי רואה בציונות פתרון לחיים נורמאליים בעבור העם היהודי שנרדף כמעט אלפיים שנה בגלות האיומה. השאיפות אינן גדולות, אינן כבודות, 'אנחנו רוצים שקט', רוצים מדינה בה נפתח כלכלה איתנה, חיים חברתיים טובים, שנחיה כאן בלי איומים ביטחוניים של שכנים, ממש כמו שחיים בשוויץ או בבלגיה. מנגד ניצב הזרם השני, הרואה בציונות דרך להגשים יעדים גדולים שמציב לנו התנ"ך ושמציבה לנו התורה. זרם זה רואה בחזון המשיחי בו נהיה אור לגויים מבחינה ערכית ומוסרית, אתגר ממשי שחובה לשאוף אליו ולפעול להשיגו. זרם זה רוצה להתיישב במלוא אדמותיה של הארץ והוא שואף לחזור לכל שטחי ארץ ישראל המובטחת גם אם היום הם בידיים ערביות. זרם זה מציב יעדים ערכיים גבוהים לעם ישראל גם אם בעקבות זאת החיים לא יהיו כל כך נוחים או שקטים כפי שרוצה הזרם הראשון. גם אם מעל לפני השטח המאבק בין שני הזרמים איננו בולט, והחיים המשותפים בשכונה, בעבודה ובצבא מטייחים המחלוקת ויוצרים דמיון של 'שלום'.

המאבק הפנימי החריף ואולי הוא זה שהוביל את אריק שרון וממשלתו שהייתה אז 'ליכוד' עם עוד מפלגות 'ציוניות' להחרבת 'גוש קטיף', לנישול המתישבים היהודיים מביתם, מחברתם ומפרנסתם והוא שגרם וגורם בסופו של דבר לשלטון נכון להיום להתרשל ביישובם מחדש ומזה שלוש שנים הם גרים בבתי קרטון צפופים, הפיצוי הכספי שקבלו הולך וכלה, כבודם נרמס, פרנסתם ניטלה ולכאורה הזרם הראשון ניצח. גם הטעם לחורבן ירושלים ובית המקדש השני

לפני 1938 שנים מאופיין ע"י חז"ל (יומא ט:) בשנאת אחים. גם אז היו בחברה הישראלית זרמים שונים שלחמו זה בזה והביאו סופו של דבר לחורבן המדינה. אנו היום לאחר שנות גלות ארוכות נאמר 'לא עוד' למלחמת אחים.

אנו נשב על הארץ בזמן אמירת הקינות על חורבן ירושלים. נצרף אליהם קינות רבות שחוברו לזכר השמדת קהילות יהודיות בזמן מסעי הצלב וע"י חמליצקי ימ"ש בגזרות ת"ח. נצרף אליהם קינות חדשות שחוברו על השואה הנוראה שעבר עמינו לפני למעלה משישים שנה ואליהם נחבר קינות על חורבן גוש קטיף והגליית תושביו בידי אחים יהודיים. חז"ל אומרים שעם כל האבל בתשעה באב, יש בו גם חגיגות מסוימת כי ממשברים אנחנו צומחים ומאמינים אנו שמשבר הגלות וחורבן המקדש יביא בסופו של דבר לחברה טובה יותר שתבנה מקדש אמיתי יותר. גם חורבן גוש קטיף ללא ספק יצמיח תפנית בחברה שלנו כשהיא תפנים את אבדן הערכים שמעשה כזה מבטא, והציונות תשוב להיות ערכית כפי שחלמו מייסדיה וערכיה המשיחיים יביאו שמחה ואושר לנו ולעולם כולו שבת שלום ונחמה לכולנו באבל תשעה באב".³

הדברים מעידים על עוגמת נפש ושבר גדול בזרם הציונות הדתית בעקבות הפינוי, אף על פי שהרגשות הסוערים מופנים למחאה שקטה, פסיבית למראית עין, אך בעלת עוצמה חזקה בחיבור שלה לכל המאורעות הקשים של העם היהודי המתבטאים והנזכרים בסופו של דבר בתקווה טובה יותר לעתיד ובאמירת קינות בהווה. כאמור, דברים אלו שנכתבו שלוש שנים לאחר הפינוי לא נותרו כקול קורא במדבר. גם היום מתקיימות עצרות זיכרון וכנסים ליום השנה לפינוי. בולטת במיוחד בנוכחותה בעצרת שהתקיימה השנה (2016), הייתה חברת הכנסת מרב מיכאלי, שהוזמנה לדו-שיח מול חבר הכנסת בצלאל סמוטריץ'. מיכאלי ידועה בדעותיה הנחרצות נגד השאיפה לחזור וליישב את גוש קטיף, ועל כן מעניינים נכונותה ואומץ רוחה להגיע לעצרת ולהשמיע את דבריה מול ציבור דתי לאומי של מתיישבי הגוש לשעבר. נכון להיום קולות נוספים הקוראים לכך הם מאמרים וכתבות שונות על החלום והחזון לחזור וליישב את גוש קטיף, המוצאים את ביטויים באתרי אינטרנט שונים ובעלוני שבת רבים לציבור הדתי, המחולקים בשבתות בבתי הכנסת. הנה דוגמה של ארי אודס, ראש תנועת 'הביתה':

"החלום לשוב הביתה לגוש קטיף נתפס אצל רבים כהזיה. היום יש שם מדינת חמאס – מה הסיכוי שנחזור לשם? אבל החלום שלנו לא נולד אתמול וגם לא

³ מתוך: <http://www.maale.org.il/index.php/%D7%A4%D7%A8%D7%A9%D7%AA-%D7%A9%D7%91%D7%95%D7%A2/cats/cont18705>

לפני 11 שנים. זהו בעצם חלק מהחלום הגדול של שיבת עם ישראל לארצו, ולכן ברור שהוא יתממש...⁴

"אחת עשרה שנים עברו מאז עקרו אותנו מבתינו בחבל עזה ועדיין לא השתקמנו. עדיין 180 משפחות (מתוך 1,800) לא נכנסו לבתי קבע... הצלקת העמוקה ביותר שיש בליבו של כמעט כל מגורש היא תחושת התלישות – בשום מקום אנחנו לא ממש מרגישים בבית... תנועת 'הביתה' קמה מתוך ועד מתיישבי גוש קטיף כדי להעלות את התודעה של החזרה לחבל עזה. ברור לנו שהדרך חזרה היא דרך ארוכה ועוברת דרך הלבבות של עם ישראל ורק תהליך ממושך של חינוך והסברה יכול לשנות את דעת הקהל".⁵

ועם זאת נשמעו גם קולות אחרים מתוך הציונות הדתית, המתנגדים לחיבור זה בין קינות תשעה באב לקינות על גוש קטיף כמו זה של גלעד סרי-לוי בשנת 2006 - שנה לאחר ההתנתקות:

"אופנה חדשה במקומותינו. קינות לתשעה באב על חורבן גוש קטיף. כל פרח שירה מתחיל מנסה כוחו בכתיבת קינה קורעת לב יותר מאחרות, משובצת פסוקים ומקורות.

אינני מקל ראש חלילה בצערם של אלה שחרב עליהם ביתם, או באלה שסבורים שפינוי גוש קטיף הוא אירוע חמור מאין כמותו. גם אינני שואל מדוע דווקא מכל הפורעניות שהתרגשו ובאו על ראשנו בשנים האחרונות, דווקא זאת זכתה לשטף כזה של קינות.

כך או כך – כתיבת קינות בסגנון המשווה בין חורבן הקהילות בזמן מסעי הצלב לפינוי גוש קטיף היא המשך ישיר של כינוי שוטרים וחיילים בשמות גנאי מהחריפים שיש, והשוואת שוטרי היס"מ לאנשי SS זה מעשה מחפיר שיש לגנותו בכל פה.

ובינתיים, אותו צבא ממש נלחם בלבנון, ואותם שוטרים מסיירים בחיפה עפולה צפת וכל הערים שיושביהם ממעטים לשהות בהם".⁶

ג. קינות לגוש קטיף ככלי ביטוי רגשי-חברתי ודתי-לאומי

הקינה היא סוגה החסרה הגדרה ברורה. על הקושי לאפיין את הקינה עמדה טליה הורוביץ בהרחבה בספרה "הקינה בשירת אורי צבי גרינברג" (הורוביץ, עמ' 11–

4 מתוך: החלום הזה יתגשם, מוסף עולם קטן, גיליון 559, ה' באב תשע"ו.

5 מתוך: החלום לא תם. ישע שלני, גיליון 491, אב תשע"ו, עמ' 2.

6 <http://seri-levi.com/2006/07/28/%D7%A7%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%AA%D7%A9%D7%A2%D7%94-%D7%91%D7%90%D7%91>

18). בקינות רבות בולט השימוש ב"איך" ובמקבילותיה כמבטאות צער או השתוממות: "הוי", "וי", "אוי" ודומיהן. הקינות מבטאות קשיי התמודדות עם מצב נתון, פיזי או נפשי, הזכרת חטאים בצד הזכרת שבחים. נוכל גם להתייחס לביטויי זעם והסתייגות מן המחדל האלוקי כאל אופני מבע של כאב, שאין לשפוט את המקונן על פיהם. הקינות מבטאות קשיי התמודדות עם מצב נתון, פיזי או נפשי, הזכרת חטאים בצד הזכרת שבחים. נוכל גם להתייחס לביטויי זעם והסתייגות מן המחדל האלוקי כאל אופני מבע של כאב, שאין לשפוט את המקונן על פיהם (שם, עמ' 50). בתרבות היהודית היוו הקינות חלק מטכס הקבורה בתרבות היהודית היוו הקינות חלק מטכס הקבורה (יוסף וברקוביץ, תשס"ה: 208). "המקוננות" ויודעי-נהי היו כנראה נשים שהתמחו במלאכה זו, וידעו לחבר שירים או לשיר שירים מעוררי דמעות (עיי' ירמיהו, ט' טז-כ). על דפנות ארון המתים של מלך גבל נמצאו ציורים של נשים מקוננות. הפתיחות הקבועות לשירי הקינה היו: הוי, איך, איכה. הנביא זכריה נותן תיאור של מספד כזה, מספד על היחיד, על הבכור, מספד נשים, מספד אנשים ועוד.⁷ גם הנביא ירמיהו, כנבואתו על מלך יהודה, אומר: "לא יספדו לו הוי אחי... לא יספדו לו הוי אדון..." (ירמיהו, כ"ב יח). ירמיהו עצמו חיבר קינה על מותו של המלך יאשיהו שנפל בקרב עם המצרים בבקעת מגידו (דברי הימים ב, ל"ה כה): "ויקונן ירמיהו על יאשיהו... ויתנום לחק על ישראל והנם כתובים על הקינות". אלו הן קינות על היחיד, אך יש קינות שחוברו על חורבן העם והארץ או על חורבן המקדש.

עמוס מקונן: "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל" (עמוס ה' ב), יחזקאל הנביא נושא קינה על חורבן ערים (על צור - כ"ז ב על פרעה מלך מצרים - ל"ב ב), הנביא ירמיהו חיבר את מגילת "איכה" שהיא ספר קינות על חורבן ארץ ישראל, העיר ירושלים ובית המקדש.

הקינה, היללה והבכי הם השלבים הראשונים בתהליך ההתאבלות על אבדון. התגובה הראשונה של מי שחוה שבר ואסון גדול היא הצעקה, 'איך?': 'איך קרה לי דבר כה נורא? הקורא והמקונן אינו מבקש תשובה לשאלה; די לו להכריז על שאלת השאלות: 'למה זה קרה דווקא לי?' - והצעקה עצמה נותנת פורקן לייאוש ולסבל. באופן פרדוקסלי, ככל שהשבר גדול יותר, נורא יותר ומוכן פחות - ככל שהמקונן יכול להרבות בתיאורים של הסבל - הוא מוצא פורקן ונחמה גדולים יותר מן הקריאה והצעקה. הדבר דומה לאותם הזקנים והחולים המרגישים צורך להרבות בדיבור על סבלם הנפשי או הפיזי הקשה.

במקורות אחדים מופיעה המלצה ליחיד כי יחבר קינות לתשעה באב (לוי, תשס"ג). רעיון זה אפשר ומצוי בקטע אשר בספר מנהגים בלתי מתוארך מבית מדרשו של

7 על בעיית הגדרת הסוגה "קינה", עמדה הורוביץ בספרה "הקינה בשירת אורי צבי גרינברג" (שם, עמ' 11).

מהר"ם מרוטנבורג [ד' תתק"ף לערך-ה'נ"ג לערך (1220 לערך – 1293 לערך)].⁸ בספר מוזכר כי בשחרית של תשעה באב, לאחר שמסיימים אמירת כ"א קינות שהן כנגד כ"א הימים שבין י"ז בתמוז לט' באב, "אז יאומ'ן [ר] כל אחד כפי רצונו קינות". מלשון זו ניתן להסיק כי האדם רשאי, ואולי אף מחויב, לומר לאחר תום סדר הקינות הקבוע, קינות שחיברו אחרים או שחיבר הוא עצמו.

בספר "סדר היום" לר' משה בן מכיר, מתלמידי האר"י, מובעת בפירוט התפישה כי מצווה על כל אדם לחבר קינות ולאומרן בתשעה באב עצמו.⁹ דבריו מתייחסים לליל תשעה באב, אך אין כל סיבה להניח שאין הם אמורים אף באשר לבוקרו של יום. נאמר כי אחר אכילת הסעודה המפסקת יש לחלוץ את המנעלים, ללכת לבית הכנסת ולשבת באזור המיוחד שבו שרויים כרגיל האבלים או לשנות את מקום הישיבה הקבוע למקום פחות ובזוי יותר:

"אז ישב האדם דומם, ויקרא במגילת איכה או בדברים המעוררים בקרבו יגון ואנחה מספר אחר עד שיורידו עיניו דמעות ויחל לבכות על חורבן הבית ועל שרפת התורה וההיכל ועל הרג חכמיה, תינוקות של בית רבן, ו"עוברות ומניקות עם יונקי שדים". כל היודע ליילל יילל, "והיודע לומר קינות יקונן בין כתובות על ספר בין מאליו כפי חכמתו אשר נתן אלהים בקרבו ומצוה היא על כל אדם לחבר קינים והגה והי ולומר אותם ביום המר הזה וצדקה יחשב לו ונקרא מאבלי ירושלים ומקדושיה ומי שאינו בר הכי לחבר יעסוק במה שחברו אחרים".

יש להדגיש אף כי בדברי בעל "סדר היום" אין כל הבחנה בעניין זה בין גברים לנשים, אלא הדרכה והוראה זו מוטלת ומוסבות "על כל אדם". מהמקורות הנזכרים המתווים חיבור קינות אישיות ואמירתן, נמצאנו למדים כי שומה על האדם לשורר. אין מדובר שירה חדשה בלבד כתגובה להתרחשויות היסטוריות משמחות, אם כי לקונן "קינה חדשה" כמענה לאירועים מעציבים וטראגיים (לויך, תשס"ג). חיבור קינות הוא אחד מתחומי הליטורגיה שנודעה לו פתיחות מדורי דורות, ונתחברו לאורכם קינות שנועדו לאמירה ביום זה זכר לפורענויות לאומיות שאינן נוגעות ישירות לחורבן ירושלים והמקדש כגון קינות שונות לשואה בדורנו. את מרביתן חיברו דמויות רבניות ותורניות. דומה כי חיבור קינות חדשות הוא אתגר הניצב בפני בני דורנו - דור התקומה אולי יותר מדורות עברו.

על אף היות תשעה באב יום אבל ציבורי ולאומי, המקורות בדבר חיבור קינות בידי הפרט - ולפיהם נדרש כל יחיד ויחיד, ולא חכמים לבדם, להעשיר את אוצר הליטורגיה המצטבר של עם ישראל - מטעימים בפנינו כי היחיד רשאי ואף מחויב

8 ספר מנהגים, דבי מהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג, מהדורת ישראל שנהב אלפנביין, ניו-יורק תפרח", עמ' 34.

9 משה ן' מכיר, סדר היום, ונציה שנ"ט, פב ע"א.

להשמיע את קולו, את גרסתו האישית ואת פרשנותו ביחס למאורעות הפרטיים והלאומיים.

הקנינות לגוש קטיף הן תפילות תלויות אירוע (event specific prayers). מעמדן אינו מוגדר מבחינה הלכתית אך הן ביטאו בדרכים ישירות ומיידיות את צרכי השעה (מרקס, תשס"ז: 119). טקסטים ליטורגיים מן הסוג הזה הן בבחינת תפילות אירועיות הנכתבות סביב אירוע ממוקד או בתקופה מסוימת ויכולות להאיר את עינינו שבו חוו הכותבים את האירוע. על הקשר העצמתי והנסיבתי שבין אירוע חורבן בית המקדש ב-ט' באב ופינוי גוש קטיף ב-ט' באב כאלפיים וחמש מאות שנים לאחר מכן, עמדו רבנים רבים וביניהם הרב יעקב אריאל ואחרים (שרגאי, 2008).

מאמר זה ינסה, בין היתר, לגלות האם הייתה מחאה דתית או חברתית בקנינות שנכתבו בסמוך לפינוי גוש קטיף או לאחריו, האם השימוש הליטורגי בהן רלוונטי לימינו והאם הקנינות הללו התקבלו או שמא הייתה זו ספרות בת-חלוף המיועדת לזמנה בלבד. כמו כן מצד אחד, כיצד בא לידי ביטוי הקונפליקט בין הזהויות השונות של הכותבים המייצגים את המתיישבים, ומצד אחר שמירה על החוק ועל הדמוקרטיה, הרצון להתנגד להם גם במחיר עימות עם החוק. והאם אפשר למצוא מכנה משותף לכולן מלבד היותן קנינות, שכתבו אנשים שונים (רבנים, משוררים ואנשים מן השורה).

המאמר יתבסס בעיקר על מקורות ראשוניים - הקנינות עצמן, כפי שהן מפורסמות באינטרנט, בספרים ומכונסות באופן אלקטרוני במוזאון גוש קטיף. המאמר יבקש להתמקד בקנינות אלו שנכתבו לאחר פינוי גוש קטיף או בסמוך לפינוי ועמוד על המאפיינים הספרותיים בקנינות אלו תוך מחקר משווה ביניהן והערכת המשמעות הלאומית, הדתית והתרבותית העולה מתוכן.

מבחינה מתודולוגית שמונה הקנינות שנבחרו לייצג מאמר זה הן קנינות שעומד מאחוריהן כותב המתפרסם בשמו המלא. הן נבחרו מתוך מעל לעשרים קנינות שנכתבו על גוש קטיף ורובן בעילום שם¹⁰. הקנינות מחולקות למספר קטגוריות תמטיות: קינת הבקשה והתחנן, הקינה האפית, שלוש קינות מצבת הזיכרון, קינת התקבולת עבר מול הווה, קינת חשבון הנפש והקינה האלגורית. בדיקה טנטטיבית של קנינות אלו מעלה התייחסויות דתיות וחברתיות רבות ומגוונות. מובן מאליה שבדיקה מעין זו מחוקרים אחרים ובעת שונה תניב אולי תוצאות ומסקנות אחרות.

10 המאמר אינו מתיימר להביע דעה פוליטית ועל כן המילים שנבחרו לייצג את תהליך פינוי גוש קטיף הן המילים המקובלות בשיח הדמוקרטי הישראלי: "פינוי" או "התנתקות" (חוק הפינוי התקבל בכנסת בפברואר 2005). חלק נכבד מהאוכלוסייה המפונים עצמם וגם כותבי הקנינות משתמשים במילים "עקורים" או "מגורשים".

קינת הבקשה והתחנון

אל תחריש ואל תשקוט אל/ אלי בר-יהלום, 2006¹¹

אל-תחריש ואל-תשקוט, אל
בראות ישראל מגרש ישראל.
גוש קטיף פרח כחכצלת השרון,
דמה לו בפריחתו צפון השומרון.
הרסו זה וזה עד לקיר אחרון
והגלו בניהם כדבר האיש שרון.

אל-תחריש ואל-תשקוט, אל
בראות ישראל מגרש ישראל.
זכור אל גבורת רכבות פתמים,
תברו להגן בעוד השאר דוממים.
טפלו עליהם והמה לא אשמים.
פרחו נא בזכותם ישוכים שוממים!

אל-תחריש ואל-תשקוט, אל
בראות ישראל מגרש ישראל.
פה תעשה, אלהים, וכה תוסיף
למחבל ורוצח להרג מטיף
מלהמה תחת שלום, ובטיליו יצליף
נגדנו יום יום מאדמות קטיף.

אל-תחריש ואל-תשקוט, אל
בראות ישראל מגרש ישראל.
סגור-נא פי דובר שקר ושופך דברי-גנאי,
עתונו הלל שר ונגדך מגני!
פתח-לו לב ומצפון לתשובה, אדני,
צדק צדק ירדף, אז יקרא עתונאי.

11 אלי בר-יהלום חיפאי יליד 1968, משורר ועורך כתב-העת הספרותי "בגלל". מרצה ואיש חינוך מחוננים. אינו מזוהה עם מחנה כלשהו פוליטי או דתי, ומחנך את תלמידיו לחשיבה עצמאית וביקורתית. השתתף באופן פעיל במחאה העממית נגד תוכנית ההתנתקות. הקינה נכתבה ביום השנה לגירוש.

אל-תִּחְרִישׁ וְאַל-תִּשְׁקֹט, אֵל
 בְּרֵאוֹת יִשְׂרָאֵל מִגְרֵשׁ יִשְׂרָאֵל.
 קוֹל אֲחִוָּה עַל קוֹל שְׁטָנָה לוֹ בְּעַמְּךָ יַעֲלֶה!
 רְשָׁעָה וּמְשַׁלֵּת-זָדוֹן כְּעֶשֶׂן תִּכְלֶה,
 שְׁקָר יַעֲלֶם וְאַמֶּת לְעֵין כָּל תִּגְלֶה,
 תִּהְלֹתְךָ אִזּוּ אֶרֶץ וְעוֹלָם תִּמְלֹא.

אל-תִּחְרִישׁ וְאַל-תִּשְׁקֹט, אֵל
 בְּרֵאוֹת יִשְׂרָאֵל מִגְרֵשׁ יִשְׂרָאֵל.

בקינה בעלת אופי פוליטי זו קיימת ביקורת על החברה הישראלית שנותרה דוממת לנוכח "גבורת הכתומים" ועל "האיש שרון". וכמובן גם על הממשלה ועל העיתונות המפיצה את האמת הסובייקטיבית, לדעת הכותב המתייחס טקסטואלית ישירות לתהליך ההתנתקות.

הקינה האפית

בת ציון בכי חרשו שמעון רחמים, 2005¹²

בת ציון בכי חרש, בת ציון שאי קינה

בת ציון צעקי, מעמקי נשמה

בת ציון זעקי מקירות לב רותח

בת ציון שאי נהי הזילי דמעה

הביטי בעיני ילד קט מתייפח

הביטי בפניו של תינוק אחוז אימה

ראי פניה של נערה בוכייה

הקשיבי לזעקות סבתא נשברה

בת ציון בכי חרש.....

12 הקינה קוצרה מתוך עשרים ושתיים סטרופות בעלות ארבעה טורים. הנוסח המלא באתר ערוץ 7: <http://www.inn.co.il/Articles/Article.aspx/13791>
 שמעון רחמים איש ירושלים יליד שנת תש"ו. בנקאי במקצועו, תושב הישוב "כוכב השחר" בבנימין. הוא היה שנים רבות חבר מזכירות הישוב וכיהן כמה פעמים כיו"ר המזכירות. רחמים עמד בראש "הארגון להתנחלות ביהודה ובשומרון" בשנים תשל"ל-תשל"ד והוביל הגרעין שהקים את הישוב "מצפה יריחו". הוא שימש מזכ"ל "הליגה להגנה יהודית" ומועמד שני מטעמה בבחירות לכנסת השמינית. הוא אף מחבר הספר "על עת בעטו" - קובץ מאמרים על ענייני העם היהודי וארץ-ישראל.

קלגסים בשירות ממשלת עמורה
 עטים על בתים לגרש בלי חמלה,
 להרוס לשבר ולנתוץ הדירה
 לקרוע חבל ארץ מאימא אדמה.

בת ציון בכי חרש.....

יושבי חבל קטיף, עילית האומה
 מושפלים עד עפר בידי צורר נטול נשמה
 בתי כנסת, היכלי תורה, ישיבות ותלמודי תורה
 מנותצים, נחרבים עד יסוד ברשעה

בת ציון בכי חרש.....

קדושי עליון, הרוגי מלכות
 נעקרים מקברם בידי בני בליעל
 תוך שיתוף פעולה בזוי ונקלה
 של רבנות מטעם העושה רצון הרישעה.

האווירה העולה מקינה היא אווירת בכי ונהי. הכותב מרבה בשימוש במילים: "דמעה", "מתייפח", "בוכייה" וכן בחזרות הרבות בפזמון על המילים "בת ציון בכי חרש \ בת ציון שאי נהי הזילי דמעה". הוא מבקש מבת ציון לבכות חרש, אולם הקינה זועקת במילותיה. אין חריזה בקינה זו אולם יש בה שימוש בכינויים שונים על מנת ליצור את הניגוד בין כוחות "הרשע" למתיישרים התמימים, טובי הלב ואוהבי הארץ: החיילים או שולחיהם מכוונים "קלגסים", "קלגס בשליחות בני עוולה", "בני בליעל", "אנשי סדום", "גרועים שבגויים", "חיות טרף", "זדים ארורים", "חיילת רובוטית", "דיקטטורה שפלה", הפועלים ב"רשעה" ו"בחילול שם שמים" ויושבי חבל קטיף מכוונים "עילית האומה", "אנשי עמל וצדקה", "אביונים". וכן עושה הכותב, שמעון רחמים, שימוש בדימויים: המתיישרים "נדחפים כבעלי חיים" ובהשוואה בין פינוי הגוש לחורבן בית המקדש: "כהמשך לימים אפלים בהיסטוריה", "יום חורבן מקדש ראשון ושני". הכותב משווה את המפנים ואת שולחיהם לצוררי היהודים בעבר היהודי: "ממשיכים במלאכת חורבן נוסף כרצון נבוכדנאצר, וכרצון המן ודומיו". מכאן הוא עובר למערכת של ניגודים בין המתיישרים העוברים פינוי לבין שאר חלקי העולם והעם: "העולם מתפקע מצחוק, ועולז משמחה", "הבליין בנתניה, הסייד בחולון ממשיכים במלאכתם כמו כלום לא קרה". כדי להעצים את גודל הטררגדיה הכותב משתמש עוצמה ברבה בשכבה החלשה בחברה: "עת נקרע ילד מביתו האהוב \ עת נערה טהורה מתייפחת ללא הפוגה \ עת ניצול שואה ונער יפה צורה \ חשים ומרגישים כי חזרה האימה....

נערה תמימה נתלשת באכזריות" וכן עושה הוא שימוש בריבוי פעלים כדי לא לתת לקורא לנוח מהאימה: "להרוס, לעקור ולגדוע". השיבוץ המקראי נבחר כאן מסיפור יוסף ואחיו: "אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו בצרת נפשו בהתחננו אלינו... ולא שמענו" (בראשית מב', יא) "...כאילו לא היה מכירת יוסף לישמעאלים מני קדם תמורת נעליים, כאילו אין דין וחשבון לפני שוכן מעונה". בהשוואה זו לסיפור יוסף הכותב מדגיש את בגידת האחים באחיהם עצמם ובשרם. לקראת סיום הקינה נכתבות השורות באמוציות החזקות ביותר: "לעולם לא נשכח, לעולם לא נסלח" היוצרות חיבור ישיר לשואה והסיסמה שהתקבעה בזכירתה: "לא נשכח ולא נסלח". הסטרופה האחרונה בקינה אפית זו מבטיחה עתיד טוב יותר לצד נקמה: "עוד נחזור אליך אדמת המולדת \ עוד נקטוף הפירות בחבלי גוש קטיף \ עוד שלם נשלם לך קין \ עוד יבוא יום נקם ושילם".

מהקינה הזאת בעלת האופי הטרגי עולים רגשות עזים של כעס, אכזבה ותסכול. הכותב זועק על עוול חברתי ומוסרי שפשה לדידו בחברה הישראלית והניזוקים העיקריים הם מתישבי הגוש.

שלוש קינות מצבת הזיכרון¹³

א. אֵיכָה?! \ יְהוּשֻׁעַ בּוֹךְ, 14 2005

"קינה על חרבן עשרים וחמשה ישובים בארץ ישראל וגלות יושביהם על ידי אחיהם בית ישראל"¹⁵

אֵיכָה יִשְׁבֶּה חֲבַצְלֵת הַשָּׁרוֹן,¹⁶

וְדָמָם רֵן בְּצִפּוֹן הַשּׁוֹמְרוֹן,

וְגִרְשׁוֹ יוֹשְׁבֵי עֵזָה בְּשָׁרְוֹן,

וְנָע מִמְדוֹר אִישׁ כְּפַר-דָּרוֹם.

13 בשלוש הקינות לפנינו אזכור שמות יישובי הגוש.

14 הרב יהושע בוך עוסק במחקר ובפירוש של התלמוד הירושלמי, והוציא לאור כמה מסכתות מן הירושלמי: תעניות, מועד קטן, ראש השנה, שקלים, ברכות. ובקרב גם מסכתות: סוכה, מגילה.

15 הקדמה לקינה.

16 אֵיכָה יִשְׁבֶּה חֲבַצְלֵת הַשָּׁרוֹן, לר' אלעזר הקליר. כ"ד חרוזות כנגד כ"ד משמרות כהונה שגלו ונעקרו. פותח בפסוקי אלפא ביתא קמא דאיכה, וכופל אותיות ש"ן ותי"ו כדי להשלים לכ"ד, ומסיים בשם היישוב שדר בו המשמר.

קינה על כ"ד משמרות הכהונה שבטלה עבודתם ונעקרו ממקומם. דוד המלך וצדוק הכהן חלקו הכהנים לכ"ד משמרות, ט"ז לבני אלעזר וחי' לבני איתמר, כמפורש בדברי הימים (דה"א כד), והטילו גורלות לסדר עבודתם מי ראשון ומי שני כו', כדכתיב התם (שם, רח): וַיִּתְּקֹנֶם בְּגוֹרְלוֹת אֵלֶּה עִם-אֵלֶּה גו', וַיֵּצֵא הַגּוֹרָל הָרִאשׁוֹן לַיהוֹזָבָב לַיְדֵעִיָּה הַשְּׁנִי, לְחָרֶם הַשְּׁלִישִׁי גו', יהויריב וידעיה וחריים הם שמות ראשי בית אב שעלו בגורל ועל שמם נקרא המשמר כולו, וכולם מנויים שם, וסידר המקונן כאן כ"ד בתים אחת לכל משמר כסדר שהם מנויים שם בדברי הימים. ורמז בכל בית בסופו שם היישוב שדר בו המשמר, וכולם בגליל, ופעמים רמז גם לשם המשמר (מתוך: קינות לתשעה באב עם לב אהרן, ביאור בהיר ויסודי מאת אהרן וקסלשטיין: <https://sites.google.com/site/rebbarn1/kinnot25>).

כִּכּוֹ תִּכְבְּהָ, וְתִדְמַע עֵינַי,
כִּי שָׁכַר גְּדוֹל נִשְׁבַּר עַמִּי,
זֶה חֲזִיתִי, הַשֶּׁבֶץ אֶחְזוּנִי,
הַשְּׁלֶכֶת מִבֵּיתְךָ, נֶאֱצַר-חֲזוּנִי.

גָּלְתָה עֲזָה, עֲזוּבָה תִּהְיֶה,
כָּלְתָה הִרְעָה אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה,
אֲבָלָה אֲדַמָּה, שִׁדְד שְׂדֵה,
כִּי תִכְלֶה אֶת פֶּאֶת-שְׂדֵה.

דָּרְכֵי שׁוּמְרוֹן אֲבָלִים שׁוּמְמִין,
וַיִּפְגַּע לִבְנוֹ, כִּי לֹא הָאֱמִין,
יִגּוֹן תִּמְלֵא הַיּוֹשֵׁבֵת בַּגְּנִימִים,
כְּבָרוּחַ קָדִים נְפוּצוֹ הַפְּדִימִים.

הִיוּ צָרִיחַ לְרֹאשׁ, אוֹיְבֵיחַ לְעֵנָה,
הַפְּכֹתֶם לְלַעֲנָה מִשְׁפָּט, וַיִּגְדַּל עֲוֹנוֹהָ,
בַּעֲרֹתֶם הַכָּרֶם, וַיִּרַד הַדֶּרֶה וְהַמוֹנֶה,
לֹא יָרְאוּ לְשַׁחַת אֶת כָּרֶם-עֲצָמוֹנָה.

וַיֵּצֵא מִמְּקוֹמוֹ לְשׁוּם אֲרָצָךְ לְקַצֵּפָה,
אֶחְזוּחֵנִי וְלַעֲפָה, כִּי רָעָה נִשְׁקָפָה,
גִּפְזָן פּוֹרִיחַ וְעִנְפָה הִיִּתָה לְשֹׁרְפָה,
הִיִּתָה לְתֵל שְׂמָמָה תֵּל-קַטִּיפָה.

וַיִּכְרַח יָמִים מִקֶּדֶם שְׁנוֹת עוֹלָמִים,
אֲדַנִּי אֲשֶׁר הִצִּילֵנִי מִיַּד הַיִּשְׁמַעְאֵלִים,
בְּרַף גְּוִה צְדִיקִים יוֹשְׁבֵי אֶהְלִים,
עֲתָה יֵצְאוּ מִבְּהַלִּים מִגְּוִה-דְּקָלִים¹⁷

תְּבוֹא לְפָנֶיךָ אֲנִקְחֵנוּ, וְשִׁמַּע שׁוֹעֲתֶם,
חוֹסֶה אֲדַנִּי עַל עַמְךָ, חוֹשֶׁה לְתַשׁוּעֲתֶם,
לֹשׁ אֶחְרִית וְתִקְוָה, וְשָׁבוּ בָנִים לְגִבּוֹלָם,
וְאִזּוּ נִשִּׁיר שִׁירָה חֲדָשָׁה כְּשִׁירַת-הַיָּם.

17 מובאות בזאת רק שבע סטרופות מתוך עשרים ושתיים אותיות האל"ף בית והסטרופה האחרונה המסיימת בתקווה. כל סטרופה מוקדשת ליישוב אחר בגוש קטיף.

פְּתַח בְּדַמוּעַ
מִצְפָּה לִישׁוּעָה
בַּיּוֹם יְהוֹשֻׁעַ

מה משמעותה של אותה מילה טעונה "איכה" בקינה זו?
"רבי יהודה אומר אין לשון איכה אלא לשון תוכחה: איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורה ה' איתנו. ור' נחמיה אומר – אין לשון איכה אלא קינה: "ויקרא ה' אל האדם ויאמר לו – אייכה – אוי לך" (איכה רבא, א' א').

התוכחה והקינה שלובות אפוא יחדיו. התוכחה נועדה לאדם להכיר בטעותו ומניחה כי האדם מסוגל לקבל אחריות ולהשתנות. הקינה מבכה על העבר ומתרכזת בכאב. ביסודה עומדים הייאוש, הצער והנחת יסוד שהמציאות בלתי ניתנת לשינוי (רוזנברג, תשע"ו). המקונן מבכה, מתאבל ומרגיש החמצה גדולה. התוכחה קשורה לעולם של תשובה, של חרטה ושל רצון לשינוי. הקינה קשורה לעולם של אבלות.¹⁸ כל מילות הקינה הן מהתנ"ך. הקינה עשויה כולה מחיבור של מילים וחלקי פסוקים מכל ספרי התנ"ך, לפעמים בשינוי סדר המילים או בשינויים דקדוקיים ואחרים (ברזילי, 2006): "יפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו" (במדבר י' לה). יש מילים שבהן האות התחילית משנה את משמעות המילה, כמו למשל "קדים" ו"כדים". מילים מאותו שורש: "שבר" – "נשבר", "בכו" – "תבכה" וכן משחקי מילים בצירופים שונים: "שוודר שדה", "אלי ואללי", "חומש עלו חמושים" ומילים נרדפות: "החשיך" – "הקדיר". שמות היישובים משמשים הן לחרוזה והן לסוגי המצלול השונים. כן נעשה שימוש במשמעות שמות היישובים, למשל: "לא יִהְיֶה עוֹד הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל, פִּי הַשֶּׁלֶךְ עַל הָאָרֶץ וְהוּטַל גַּנִּי-טַל".

בקינה חוזר מוטיב האש פעמים רבות: "בערתם הכרם", "היתה לשריפה", "נצתו", "כתנור", "שלח אש". על כן מופיעים בקינה סוגי מצלול שונים, כגון אנומטופיאה בפונמות ש', ס' צ', המהווים בצלילים את קול האש. גם מוטיב הגלות, הבכי והאבל מלווים את הקינה בהטיות שונות של מילים.

הקינה מבכה את חורבן היישובים ואת גלות יושביהם, ומכנה אותם בכינויי שבח: "צדיקים", "עצומים", "בחורים", "גיבורים", לעומת כינויי גנאי למפנים ולשולחיהם: "צרים", "אויבים", "רודפים" ואת הערבים: "הישמעאלים". שש המילים הראשונות של הקינה לקוחות מתחילת הקינה של הקליר, "איכה ישבה חבצלת השרון", אולם בקינה הזו יש לכינוי "חבצלת השרון" משמעות כפולה: כינוי שבח לעם ישראל וגם רמז מפורש לשמו של ראש הממשלה דאז, אריאל שרון.

18 בהפטרות "חזון" הנאמרת בשבת שלפני ט' באב מופיעה גם מילה זו: "איכה היתה לזונה קריה נאמנה" (ישעיהו א'). וכן בדברי משה לעם: "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם" (דברים א', יב'). גם בקינה זו ובקינות נוספות לגוש קטיף בהן מופיעה המילה "איכה" במאמר זה, שתי הנימוט: מצד אחד קינה וצער גדולים על חורבן היישובים, ומצד אחר תוכחה גלויה על כל תהליך הפינני.

הקינה מכנה את אותו האיש ככינויי גנאי: אויב, צר, רשע, רודה, תקיף, מרשיע. כמו כן קיימים בקינה זו, בעלת פורמולה מסורתית לקינות גוש קטיף, כינויי שבח נוספים לעם ישראל: כרם, גפן פוריה, ידיד. בכל הסטרופות בקינה, מלבד האחרונה, קיימים תיאורי פורענות, ואילו הסטרופה האחרונה מהווה ביטוי לתפילה ולנחמה.

ב. אליכם אישים אקרא \ אליקים צדוק, 2005

"קינה שחיבר הרב אליקים צדוק, רב ביהכ"נ התימני 'נווה שלום', גולי נווה דקלים שבגוש קטיף.

הקינה נקראה בביהכ"נ בט' באב ערב גירוש גוש קטיף ונקראת גם כיום בביהכ"נ התימני 'שערי ציון' שביד בנימין".¹⁹

אַלִּיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא, יוֹם חֲרַבְּן הִיכָל וְעֶזְרָה. אוֹי, כִּי נִתְרַגְּשָׁה צָרָה, בָּא יוֹם וְעַם וְעֵבֶרָה: בֵּא

לְיִשׁוּבֵי חָבֶל קָטִיף, קוֹלֵי אַרְיִם, דְּמַעֲי אֶטִּיף. אֶלְלִי, כִּי בָּאָה עֵת אֶסִּיף, לְבִי אֶקְרָע, בְּכִי אוֹסִיף: לְבִי

לְכַנְסֵת נוֹה שְׁלוֹם, גִּזְרַת סְפִיר, פְּנִינַת יְהֵלֶם. לְבִי הוֹמָה, אֵיךְ פְּחָלוֹם, נְמוּגָה, וְחֶלֶף וְהָלוֹם: נְמוּגָה

יִשְׁיבוֹת וּבְתֵי אֶלְפָּנָא, הֵיאָף הָיוּ לְמַדְמְנָה. הֵיִינוּ לְמִשְׁלַל וְלִשְׁנִינָה, לְאוֹיְבֵינוּ, לְטָרֶף וּלְמַנָּה: לְאוֹיְבֵינוּ

קָרִית דְּקָלִים נְאֻמָּנָה, אֵיךְ הִיָּתָה לְאֶלְמָנָה. נִפְלָה בְּיַד שְׂפָתָה מְעַנָּה, יְאוֹת עַל זֶה, נִשָּׂא קִינָה: יְאוֹת

יְדִידֶיךָ אֲשֶׁר הֵם גְּבוּרִים, לְמוֹדֵי סָבֵל, סְפוּגֵי פְּצֵמֵי רִים. אֵיךְ מְכַרְתֶּם בְּיַד אֶכְזָרִים, הַשְׁקִיתֶם מִי מְרִים, מְאָרְרִים: הַשְׁקִיתֶם

מִמַּעַמְמֵי אֶקְרָאךָ יְהִי, בְּנִיךָ רָאָה בְּבוֹר שְׁבִיָּה. צָרִיחֶם הַשְׁקָה רַעַל לְרוּיָה, וְאִזּוּ נָשִׁיר הַלְלוּיָהּ: וְאִזּוּ

בקינה זו ניתן לראות באקרוסטיכון את שם המחבר, והחזרה פעמיים על האות למ"ד יוצרת את המלה "אלללי". כמו כן יש בה צירופי מלים היוצרים אליטרציה: "למשל ולשנינה", "לטרף ולמנה". הקינה מוקדשת ליישוב נווה דקלים בלבד בניגוד לקינות אחרות שבהן היה ייצוג לכל היישובים. בקינה שיבוצים מקראיים כמו למשל: "ממעמקים אקראך י-ה" (במקור: "ממעמקים קראתיך י-ה", תהילים קל'), וכן "מי מרים מאררים" הניתנים לשתייה לאישה סוטה (על פי ספר במדבר ה' פסוקים יא-לא) אך כאן הם ניתנים לשתייה למתיישבי הגוש באופן מטפורי על ידי האל.²⁰

19 מתוך ההקדמה לקינה. לדברי הרב צדוק: "הקינה נכתבה כמה חודשים לפני הגירוש בלשון עתיד ושונתה ללשון עבר אחרי הגירוש". הרב אליקים צדוק הגיע לגוש קטיף כנער בן שתיים עשרה, וחי בו עשרים ושתיים שנה. בשמונה השנים האחרונות שימש כרב קהילת 'נווה שלום' (בית הכנסת התימני) בנווה דקלים. כיום הוא תושב יד בנימין, עוסק בחינוך במוסדות תורת החיים של הרב שמואל טל שליט"א.

20 על כן נעשה הישוב הזכרי "נווה דקלים" ל"קרית דקלים" בקינה.

במקרא המים המאוררים ניתנים לשתייה לאשת בעל קנאי כדי לבדוק אם אכן נסתרה ובגדה בו עם אחר. גם כאן נעשה חיבור אלגורי של כנסת ישראל, הרעיה הנאמנה, מתייבשי גוש קטיף לבין האל, הבעל, המשקה אותה במים המאוררים. הפעם לא בחשד לאי נאמנות אלא בלא סיבה נראית לעין. הרעיה מוצגת כנאמנה ("קרית דקלים נאמנה"), ועל כן אין מובנת סיבת השקייתה במים המאוררים מלבד הרצון למרר - להפוך את מי השתייה שלה למרים. ומכיוון שתלמוד תורה משול למים²¹, ייתכן שהכוונה היא שתלמוד התורה המתוק והערב לחך לפני הפינוי, נעשה מר לאחר חורבן ישוב נווה דקלים. שוב חוזר בקינה זו ההקשר המקראי של בני אברהם הנאבקים על ירושת הארץ: "נפלה ביד שפחה מענה". יש כאן היפוך תפקידים מהסיפור המקראי. בספר בראשית מוזכרת שרה כמענה את הגר, אם ישמעאל, הבורחת מפניה ואחר כך גם היא מגרשת אותה. וכאן בקינה השפחה היא המענה את הגבירה וידה על העליונה בתהליך הגירוש. מוטיב הדמעה והחורבן שב ועולה גם בקינה זו וכן ההרמוז למכירת יוסף: "בניך ראה, בבור שביה". המשמעות הדתית בקינה זו בולטת בקשה להבנת רצון האל וגזירתו, תוך הסתמכות הכותב על טקסטים קנוניים מתוך התרבות היהודית.

ג. קינה לקטיף \ דוד ברוקנטל, 2008

איכה עלו בנו קמי, מתוכנו הביאו להריסותי, אויבה
עלבו בנו שומרי נוצרי, ונטשו את אלי סיני, אוי מה הנה לנו
בגד נבגדים ונח זנח, מערש נשמותינו ברח ברח, אויבה
אכן שהם רסק בלח, פזרע גד עינו פעין הבדלח, אוי מה הנה לנו
גמר אמר להעיו מול רבון, לאטום און מול קול המון, אויבה
גבור הפך עבד מול כל אדון, גזר אלם על תורת בני עצמון, אוי מה הנה לנו
דרכנו השפילו צדיק, מעכנו בלא מד ומדיד, אויבה
תקפנו פתע כאיב ומשחית, איף נחרבת תפארת גדיד, אוי מה הנה לנו
תיינו בלקו למרור, שתילינו צבעו מצחור לשחור, אויבה
טפינו שלחו מחור אלי חור, כרונו בור בגן אור, אוי מה הנה לנו
טרדנו כצר אויב ומקלל, מנהיגנו שלח בנו קצין וחיל, אויבה
ובער בשדה אחר שם נאכל נפל, ובכל הקדוש באחת מעל בגני טל, אוי מה הנה לנו
יפי נחלה אגדי, הפכנוה מאדמה חרבה חולית, אויבה
נהפכה עלינו לחרב משחית, איכה נדרסה יפהפית דוגית, אוי מה הנה לנו
כספנו לארץ ציון ושלום, טפחנו ירק לתפארת יהלם, אויבה²³

21 ראו: מדרש שיר השירים רבה א', י"ט.

22 דוד ברוקנטל הוא יועץ תקשורת ופרסום ועוסק בכתיבה ובעריכה. לדבריו: "כאשר כתבתי את הקינה עלה בדעתי ובמשחבתי, שבדרך זאת יש סיכוי שייזכרו, היסטורית ומעשית, ישובי גוש קטיף ותושביהם והמעשה הנורא שנעשה להם, ומיהו שעשה זאת" (מייל, 3.8.16).

23 מובאות כאן רק אחת עשרה סטרופות מתוך עשרים ושתיים אותיות האלף בית כאשר כל סטרופה מוקדשת ליישוב אחר בגוש קטיף. בסוף הקינה מובאת תפילת "עננו" קצרה שחיבר מחבר הקינה.

קינה זו נכתבה במבנה דומה לקינה "אצבעותי שפלו ואשיותי נפלו" של ר' ברוך בן שמואל ממגנצא, שנאמרת בט' באב בבוקר:²⁴

"אֶצְבְּעוֹתַי שְׁפְלוּ. וְאֲשֵׁיֹתַי נָפְלוּ. אוֹיֵהָ: בְּנֵי צִיּוֹן גָּלוּ. וְכָל אוֹיְבֵי שְׁלוֹ. אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ:"

בסיום הקינה מופיע "קטע סיכום" על המעשה שנעשה ובסופו תפילה ותחינה ועיקרן למנוע שנאת חינום ובקשה לשלום. לקינה סידור אקרוסטיכוני אלפביתי וקיימים אלמנטים רבים מתוך הטבע והנוף הארצישראלי כדי ליצור את החיבור לאדמה: "שתלינו", "שדה", "אדמה חרבה חולית", "עלים", "מימייך", "חוטר משרשיו", "לעקור משורש". בנוסף, קיימת בקינה חזרה על המילים "אוי מה היה לנו" ו"אוי" ומטרתן להגביר את הנהי והקינה וכן חזרות רבות על המילה "איכה", כדי לקשור בין קינה זו לקינת "איכה" הנאמרת ב-ט' באב, כפי שראינו קודם בקינות קודמות. ניגודים רבים קיימים בקינה כמו למשל: "גבור הפך עבד", "מצחור לשחור", "דל כבודנו מול כבודם" ומטרתם להדגיש את הפער בין שני צידי התהליך: מפונים מול מפנים או יהודים מול ערבים. גם השימוש במילים מאותו שורש נפוץ בקינה זו ומטרתו לתת תוקף לפעלים השליליים הקשורים לתהליך הפינוי: "זנח זנח", "ברח ברח", "מד ומדיד". מוטיב האש הבווערת עולה גם הוא מקינה זו כפי שעלה בקינות הקודמות: "ובער בשדה", "להבת ישראל די-נור, בערה בשלהבת אש בתנור, אויהו שרפה בלהג עריצים". מלבד המטרה האנומטופיאית קיים כאן רצון להדגיש את החורבן שהותירה אחריה השרפה - כיצד כילתה בלשונותיה את כל היישובים הפורחים בגוש. שיבוצים מקראיים רבים בקינה ולכל אחד מהם מטרה נפרדת: "לאות קין שמנו, נע ונד" בא להדגיש את העקירה ממקום יישוב לעבר הלא נודע, אל הנוודות ואל בתים ארעיים מול בתי הקבע; "סורריך, שריך, הפכו כספנו לסיגית"²⁵ הוא שיבוץ המפנה אצבע מאשימה אל שלטון מושחת ותאב בצע אשר "מכר לנוכרים", בלשון הקינה, את היישובים (ומופיע גם הוא בהפטרות שבת חזון לפני ט' באב, מתוך ספר ישעיהו); "סוס ורוכבו רמו על יושבי תם" הוא שיבוץ בשינוי צורה מ"סוס ורוכבו רמה\ טבע בים" משירת הים בספר שמות פרק טו' ובמקרא האויב טובע וכאן הוא מטביע יושבי תם; "פרי מגדים כפרים עם נרדים, פרח הגפן הנצו הרימונים" ו"אנה הלך דודי" הם שיבוצים משיר השירים האופייניים לקינות גוש קטיף המתארים אלגורית את עזיבת האל את המתיישבים בשעה קשה דווקא בשעה בה יש פריחה ושגשוג. כותב הקינה משתמש

24 ר' ברוך ממגנצא היה רב, פרשן תלמוד, פוסק ופייטן מסוף המאה השתיים עשרה. תלמידו של ר' אליעזר ממיץ (ע"ע באתר הספריה הלאומית, הביבליוגרפיה של הספר העברי):

<http://www.hebrew-bibliography.com/search/%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%91%D7%9F%D7%A9%D7%9E%D7%95%D7%90%D7%9C%D7%9E%D7%9E%D7%A0%D7%A6%D7%90.aspx>.

25 "שָׁרִיךְ סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִבְבִים בְּלוֹ אֵהָב שָׁחַד וְרִדְף שְׁלֹמֹנִים יְתוֹם לֹא יִשְׁפֹטוּ וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא יְבֹא אֶלְיָהֶם" (ישעיהו א' כג).

גם במילים הומופוניות כדי לתת כפל משמעות טרגית-דרמטית לפינוי: "הועלמה - נאלמה", "ברוח קדים, איכה נוטשה, הועזבה כדים". הטרמינולוגיה בקינה בכלל ובמלה החוזרת "אוייה" בפרט מתארת את גודל השבר, ההרס והחורבן ונותנת עוצמה ווקלית לקינה כולה.

קינת תקבולת עבר מול הווה

איכה אָבְדָה זְבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ \ יואל אליצור,²⁶ תשס"ו

איכה אָבְדָה זְבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ
שִׁדְדָה נְהַרְסָה, חֶרֶבָה וְתִיבֵשׁ
שְׁדוּת יִרְקִים, מִטְעֵים, חֲמָמוֹת
הָיוּ לְמַרְמָס לְרוּעִים וּבְהֵמוֹת

איכה בְּגָדוֹ נִבְחָרֵי הָעַם
בְּאֵלוֹהֵיהֶם, בְּבוֹחֲרֵיהֶם, בְּנַפְשָׁם וּבְזֶרְעָם
וְאֵיךְ נְהַפְכוּ חַיִּים וְשׁוֹטְרִים
מֵאֲחִים אֲהוּבִים לְאוֹיְבִים וְצָרִים

איכה גוֹשׁ קִטִּיף אֶרֶץ אֲהוּבָה
גַּן יָרֵק, חוֹל יָם, אֲהַבָה וְאֲתוּהָ
מְלֵאָה כְּרֵמוֹן תּוֹרָה וּמִצְוֹת
וְעֵתָה חֲרָבוֹת וְאֶרֶץ תְּלֵאוּבוֹת

איכה דַּת וְדִין וְצֶדֶק וְחֶק
נִרְמָסוּ וְהָיוּ לְלַעַג וּשְׁחֹק
יִשְׂרָאֵל דָּרָךְ כְּלוֹאִים, רִבְתָּה הַמִּצְוָה
מִשְׁפָּט לְמִשְׁפָּח וְצֶדֶקָה לְצַעֲקָה

איכה הַמּוֹנֵי לְבוּשֵׁי שְׁחוּרִים
פָּרְצוּ עִם בִּקְרָא אֶל בְּתֵי יִקְרִים
לֹא בּוֹשׁוּ לְתַפּוֹר דְּגָלִים עַל מַדְיָהֶם
לְחַלֵּל לְבָן וּתְכַלֵּת פֶּסֶא כְבוֹד אֱלֹהֵיהֶם

26 פרופ' יואל אליצור, יליד 1949, חוקר ומרצה בתחומי הגאוגרפיה המקראית, הלשון העברית והלשונות השמיות. נולד בירושלים לחוקר המקרא יהודה אליצור ולסופרת הילדים רבקה אליצור. מובאת בזה רק מחצית הקינה: תשע סטרופות מתוך שמונה עשרה.

אֵיכָה וְלָמָּה בְּתֵי כְּנֶסֶת הַמְּפֹאָרִים
 הָיָה בְּרִדְתָּ יוֹם לְלִפְיֵדֵי אֵשׁ בּוֹעֵרִים
 "אֵל תִּסְתֵּר פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי" זַעְקוּ שָׁם לְפָנֶיךָ
 אֶךָ לֹא נֶעְנָו מִשָּׁמַי מְעֹנֶךָ

אֵיכָה זָדִים מִטִּילֵי אֲלֵפֵי פְּצָצוֹת
 חוֹגְגִים עַל חֲרֻבוֹתֵינוּ בְּרֹאשׁ כָּל חוֹצוֹת
 גְּרִשָּׁה הַגְּבִירָה וְתִשָּׁב לָהּ הַרְחֵק
 וּבֶן הָאָמָה עוֹמֵד וּמְצַחֵק

אֵיכָה חָרְשׁוּ חוֹרְשִׁים, הָאָרִיכוּ מַעֲנִית
 עַל אֵלֵי סִינֵי, דוֹגִית וְנִיסִינִית
 מִבֵּין חֲרֻבוֹתֵיָהֶן מִחֲבָלִים צוֹרְרִים
 עֲתָה פְּגִזֵי מָוֶת עֲלֵינוּ יוֹרִים

אֵיכָה טְהוֹרֵי לֵב חֲשׂוּ אֶל כָּפַר מִיָּמֶיךָ
 אֶךָ לֹא עֲצָרוּ כַח לְפָרוֹץ בְּהֶמוֹן
 צָפְתָה אַז לְשׂוֹא נִצְרִים הַנְּצוּרָה
 קִטִּיף וְתֵל קִטִּיפָא בְּרוּחַ נִשְׁבְּרָה

גם בקינה זו נעשה שימוש רב במילה "איכה" כדי לקשר בין שני המועדים - ט' באב שבו נקראת מגילת "איכה" ופינוי גוש קטיף. המאפיין הבולט בקינה זו הוא המהפך בין עבר להווה במצבים שונים המתוארים בקינה באמצעות שרשרת של ניגודים ותקבולות. ניגוד בהתנהגות: "ואיך הפכו חיילים ושוטרים \ מאחים אהובים לאויבים וצורים"; ניגוד במראה הגוש: "מלא כרמון תורה ומצוות \ ועתה חרבות וארץ תלאובות"; ניגוד במפה המדינית: "גורשה הגבירה ותשב לה הרחק \ ובן אמה עומד ומצחק" (שהוא גם מוטיב חוזר של שיבוץ מהסיפור המקראי על הגר ושרה המופיע בקינות אחרות על הגוש). וכן כינויים מנוגדים רבים ומטרתם להעצים את תכונות המתואר: "זדים", "צוררים", "בוזזים", "בני בליעל" (כינוי לערבים הבאים להשתלט על אדמות הגוש) מול "טהורי לב" (כינוי למתיישבים). מוטיב האש האופייני לקינות גוש קטיף חוזר גם כאן: "ללפדי אש בוערים". הקינה מסתיימת בתפילה לאל ל"השבת בנים לגבולם". בסיום יש מעין תקווה לעתיד והקינה כולה נעה בין עבר להווה.

קינת חשבון הנפש

חלל ממלכה ושריה \ דוד אשל,²⁷ 2008

כָּלוּ בְדַמְעוֹת עֵינַי
עַל שִׁבְרַת בַּת עַמִּי,
צָעַק לִיבִי אֶל ה'
לָמָּה נִשְׁפַּח יְמֵינִי?
מִדּוּעַ אֵיבַדְתָּ אֶת עַצְמִי?

שֵׁם לְהִרְסָה כָּל מַחְמַדֶּיהָ
שִׁילַח בָּהּ צָבָא,
חֲלַל מִמְלַכָּה וְשָׂרֶיהָ
עַל כָּף אֲנִי דָנוּהָ.

פָּקַד כּוֹחוֹת לְהַקְצוֹת
כְּדֵי לְרַדּוֹף אַחֲרַי,
"שִׁכְבוּ לְאַרְץ חוֹצוֹת
נַעַר וְזָקֵן, בְּתוֹלוֹתַי וּבַחֲוָרַי".

לְדַכֵּא תַחַת רַגְלֵי
כָּל אֲמִיצֵי דָרֶךְ,
לְרַמוֹס וּלְרַדּוֹף עָלָיו
לְהַפְכוֹ, לְחֹסֵר עָרֶךְ.

שֵׁם אֲרֻצְנוֹ לְשִׁמָּה וְעַרְבוּבֶיהָ,
גְּזִירָה הִיא מִלְפָּנַי !!!
מִי יִבִּין נַפְשׁוֹ הַחֲבוּיָה?
נִסְתָּר זֹאת מֵעֵינַי.

חִימָשׁ אַחִים בְּסֵם רַעִיל
עוֹד וְעוֹד, לֹא הִרְפָּה,
לֹא לְעֶזֶר וְלֹא לְהוֹעִיל
כִּי לְבַשְׁתָּ וְגַם לְחַרְפָּה.

27 דוד אשל הוא יליד הארץ (1941). למד בישיבת בני"ע ב"כפר הרא"ה" ובאוני' בר-אילן ומרבה בכתיבה בכלל ובכתיבת שירים בפרט. תושב גבעת-שמואל.

הוא פֶּרֶץ הַפֶּרֶץ
וְנִיתַק הַחֶבֶל,
לֹא הָאָמִינוּ יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ
שֶׁהוּא... יוֹסִיף עַל אֲבָל.

אָנוּ בְּיָגוֹן וּבְכִי
צִעַר עֲקוּרִים,
לְמַכָּה, נוֹתֵן הוּא לְחַי
וְלָנוּ... מְרוּרִים.

גִּילָה מְלֹא קִשְׁיוֹת עוֹרְפוֹ
מִמֶּשׁ בָּאֵב הַחוֹדֶשׁ,
יְהוּדִים צָאוּ מִפֶּה !!!
אוֹיֵב הַכְּנִיס לְקֶדֶשׁ.

שָׁבַת מְשׁוֹשׁ לִיבְנוֹ
נִחַלְתָּנוּ לְזָרִים,
אֶף יֵשׁ מִי שֶׁיִּשְׁיבְנוֹ
וְשׁוֹב הָרֵאשׁ נָרִים.

המאפיין הבולט ביותר בקינה זו בא לידי ביטוי בשאלות הרטוריות²⁸: "למה נשכח ימיני? \ מדוע איבד את עצמי?", "מי יבין נפשו החבויה?" מטרת שאלות אלו להפנות את תשומת לב הנמען לשבר, לגודל האסון ולערוך חשבון נפש אישי ולאומי. מוטיב הדמעה חוזר כאן פעמיים: "כלו בדמעות עיניי" ו"אנו ביגון ובכי". כמו כן משתמש הכותב בריבוי פעלים להדגשת הרוע כמעשה הפינאי: "שילח בה צבא", "כדי לרדוף אחרי", "לרמוס, לדרוך עליו", "הוא פרץ הפרץ וניתק החבל". בסטרופה האחרונה שיבוץ מתוך מגילה איכה: "נחלתנו לזרים" (בקינה) - "נחלתנו נהפכה לזרים" (איכה ה', ב'). בקינה זו יש גם מעין התרסה לאל: "גילה מלוא קשיות ערפו" לצד תחושת הנבגדות וההשפלה, הזעם והכעס, שאין עמם אפשרות סליחה והתפייסות. עם זאת, הסיום הוא סיום של תקווה.

הקינה האלגורית
תפילת כלה \ יניב כהן, 2007

לא קאתי אֶתְכֶם
 כָּאת אֵלֶה שֶׁלִּפְנֵיכֶם
 אָמוּנִים שְׁמַרְתִּי
 עֲמַק בְּרִגְבִי נְצַרְתִּי

לא נְטַמְאֵתִי לְאִישׁ זָר³⁰
 וּלְעַם נְכָרִי אֶכְזֹר
 דְּמִיכֶם הַסְּפוּגִים בִּי הִתְיוֹנִי
 וּבְזַעַת אִפְכֶם שְׁמַחְתִּי

עֲתָה שְׁשַׁבְתֶּם קְבֻלְתְּם אֶת כְּלִי
 אֲדַמַּת בְּעַל לְבַעְלִי
 בַתְּנוּבַת שְׂדֵה וּבְגִדֵק הָאָרֶץ
 בַּחֹל פְּרָצְתִי פָרִץ

נְקִיָּה וּמְטַהֶרֶת מִכָּל זִוְחָל
 הַבְּרָכָה נְטוּיָה לְכָל עוֹלָל
 תַּחַת חֶפֶת נְצַח אֶהְבֶּתֶנִי
 בְּעֵשׂוּיֵית נִילוֹן כִּפְדֶּתֶנִי

29 בראיון עמו באתר YNET הרב יניב כהן, מחבר הספר "קינה לקטיף", סבור שהקינות יכולות לקבע את הרס היישובים בזיכרון הלאומי: "היה פה חורבן. הכאב הוא לא רק על חורבן היישובים, צריך לגעת בשורש העניין. כשהכל כרוך בשקר וזיוף, כשציבור שלם שילם מחיר כל-כך כבד, אז הקריעה הגדולה היא על כך שיש משהו רקוב באחריות ההדדית, יש פה ריצה על גבם של האחרים. הנקודה פה היא לא גוש קטיף - אלא על זה שנעשה כאן מעשה שלא היה, שאנחנו בידיים שלנו עשינו כזה פשע. מאחר שהזיכרון שלנו כחברה הוא כל-כך קצר, יש ערך בקביעת ציון הזיכרון מתוך מטרה ללמוד ולתקן, ולהעניק ציון קבע ליום הזה. לקינה שני פנים: מצד אחד היא ביטוי פנימי, שיוצא מלב כואב, ומצד שני זו דרך להעביר בעוצמה את הרגשות הכרוכים באותו אירוע. במציאות הציונית של היום, שבה יש פתאום פניית פרסה, והדור שלנו שוכח מהי הציונות האמיתית, הקינה מעוררת ערכים חינוכיים שעיסוקם הוא לא רק בכאב. אנחנו לא ארכיאולוגים, שמתעסקים בשברים, אלא כותבים קינה כדי ללמד את השומעים משהו". הרב מבהיר כי לדעתו אין לתת למציאות המהירה של ימינו לטשטש את החורבן ולהשכיח אותו: "במציאות הישראלית לא מעצימים את הקושי והשבר, אבל יש לדעת שבמקום שלא מרגישים - אי אפשר להרגיש גם תקווה. אני לא הייתי עושה השוואות לאסונות אחרים. יש פה כאב - אני אלא יודע אם הוא כואב יותר או פחות - אבל כואב לנו ואסור להתעלם מזה". (הירשפלד, 2009).

30 מעניין לראות כיצד שני כותבים שונים של קינות גוש קטיף מתייחסים לאדמה כאלגוריה לאישה השומרת אמונים (בקינה זו), ולאישה הנחשדת בשמירת אמונים בקינתו של אליקים צדוק (ראו קודם לכן). הסבר לתופעה יינתן במשך - בגוף המאמר.

וְהִתְמַמָּה הִיְתָה
לְצַל יוֹמָם
וְאָנִי הִיְתִי
לְךָ לְעוֹלָם

בקינה זו עולים היחסים המורכבים שבין אדם לאדמה. הדוברת בקינה זו היא האדמה המצהירה אמונים לאדם ככלה תחת חופתה. יחסי אדם ואדמה בקינה זו הם יחסי חתן-כלה. הקינה מייצגת את מורכבות היחס בין אדם לאדמה הכרוכים זה בזה לאורך הדורות כפי שהיא באה לידי ביטוי במקורות היצירה התרבותיים היהודיים. מצד אחד האדמה היא מקור חיים לאדם שממנה היא נוצר ואליה ישוב, דבר הבא לידי ביטוי באוצרות הרוח והשירה של התרבות היהודית המלאים בדימויי אדמה לאישה הנמצאת בתהליך עיבור והפריה ליצירת חיים חדשים. מצד אחר האדמה היא היעד האחרון במסע החיים ובביטויים סמליים אמביוולנטיים היא מסמלת גם את המוות, את השממה, ואת חידלון החיים. המיתוסים והדימויים הקושרים בין האישה לאדמה, עתיקי היומין וחוצי התרבויות (וייס, 2011). יחסו של הגבר - ועל כן של התרבות - לאדמה-אישה הוא אמביוולנטי. האדמה יצרה אותו, האדמה תשעבד אותו כל ימי חייו. בסופו של דבר היא גם תקבור אותו. האדמה-אישה מסמלת את כל מה שגדול מהאדם, את כוחות החיים ואת כוחות המוות. הבחירה לקשור בין אישה-אדמה מפקיעה את האישה, לטוב ולמוטב, מהאפשרות להיות סתם בת תמותה. חלילה, אם אימא אדמה תמות ימות העולם, ולכן חשוב להשאיר אותה גדולה מהחיים ומהמוות. זהו המסר המרכזי העולה מקינה זו. ישעיהו משווה גאולת אדמה לבעילת אישה (ישעיהו סב, ד): "לֹא יֵאמָר לְךָ עוֹד עֲזוּבָה וְלֹא אֶרְצֶךָ לֹא יֵאמָר עוֹד שְׁמָמָה כִּי לְךָ יִקְרָא תַפְצִי כִּי וְלֹא אֶרְצֶךָ בְּעוֹלָה כִּי תַפֵּץ ה' בְּךָ וְאֶרְצֶךָ תִּבְעַל" וכך גם בקינה זו: "עַתָּה שִׁשְׁבָתָם קִבְּלָתָם אֶת כְּלֵי אֲדָמַת בְּעַל לְבַעְלֵי". כוח היצירה שבאדם ההופך את האדמה מטבע בר לשדה ומקנה לו את חוויית הבעלות על השדה ועל יכולה, כחלק מיצירתו האישית. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר ביחס אנשי גוש קטיף לאדמותיהם, כפי שמשקף בקינות.

במעמד החופה נערך קניין של החתן את הכלה וכך גם בקינה "תפילת כלה". במעמד החופה הטלית עוטפת את שני בני הזוג וכך גם בקינה זו: "בְּעֶשְׂרֵי יְמֵי נִלוֹן כִּפְתָנִי" - חממות גוש קטיף הן החופה לקידושין אלו בין האדם לאדמה. אולי כאן טמונה אחת הסיבות להשוואה בין קניין אישה לקניין שדה: גם אישה אינה קנויה לבעלה באופן רגיל. גם הוא משועבד לאשתו לא פחות משהיא קנויה לו ואולי אף יותר. בהקשר זה בולטים לעין דברי התלמוד ביבמות סג ע"א: "אמר ר' אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם... וכל אדם שאין לו קרקע אינו אדם". במבט שטחי אמנם האישה נזקקת לגבר שיפרנס ויכלכל אותה, כפי שהאדמה נזקקת לאדם שישקה ויזרע אותה. ואולם, למעשה כמיהתו של האיש למציאת בת זוג מהווה

שעבוד גדול הרבה יותר, אף על פי שמדובר בשעבוד פנימי: "אמר רבי תנחום אמר ר' חנילאי: כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה" (יבמות סב ע"ב). על כן קשה מנשוא העקירה מהאדמה - כפרידה בין בעל לאישה.

לאישה ולאדמה יכולת פרוץ ודימוי האדמה לאישה ואישה לאדמה מייצגים את שתיהן - אישה ואדמה - לבעלות כוחות חיים ייחודיים, יצריות וטבעיות עם דימויים המקרבים אותן לטבע וזו לזו כשוות ערך. האדמה היא במובנים מסוימים בת-זוגו של האדם: הוא מזריעה, בועלה ('שדה בעל' היא שדה הנזרע תמיד), ולו היא מולידה ומצמיחה ("כִּי פֶּאֶשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הָרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָה וְהִצְמִיחָה", ישעיהו נ"ה, י), ואליה נגזר עליו לחזור. לעומת זאת, האישה מחוברת לצד האיש שבאדם - הצד הבחירי: כדי להתחבר אליה הוא צריך לעזוב את המקום שבו הוא נמצא באופן טבעי, להתנתק ממקורו, ואליה הוא לא יחזור בעל כורחו אלא ידבוק בה אם יחליט בכך (דורי, תשע"ג). דם האדם יחזור בסופו של דבר אל האדמה, אולם נשמת האדם תמצא את ה'נפש התאומה' שלה ותיצור עמה חיים משותפים. האדמה-האישה ש"ילדה" את האדם והעניקה לו מזון לאחר שהוא זרע בה היא זו שתעניק לו בעתיד גם את המקלט והמפלט לאחר מותו, או במקרה זה כאשר תגשם התקווה לשוב לאדמות גוש קטיף - אל רחמה שממנו נולד - ישוב: "וְאֲנִי הָיִיתִי לָךְ לְעוֹלָם".

סיכום

קינות הציבור משופעות באמצעים רטוריים מגוונים. מאפייניהם הראשיים הם: עימותי זמנים, עימותי התנהגות, שילוב מדברים, מעברים מן היחיד לציבור, הסטת המבט אל החי ואל העתיד, כוחות נפש שונים משמשים בהן בערוביה, ומקונן מצוי לעתים, בעיצומו של קונפליקט דתי (הורוביץ, 1998: 33). מבחינה צורנית רוב הקינות לגוש קטיף במאמר זה הן קינות של סטרופות בעלות ארבעה טורים, מעין תזכורת ל"בתים" בני ארבעה קירות. הנמען רואה מול עיניו צורת "בית" ומתוך כל בית עולות מילות החורבן עליו. הקינות משקפות ייצוגים חברתיים (social representations) של כותבים המזדהים עם מושאי כתיבתם ובעלי קודים ערכיים דומים, היוצרים לכידות חברתית משותפת תוך התמודדות עם קונפליקט המאיים לפרק את שלמותה³¹. תיאוריית הייצוגים החברתיים מניחה כי כל שיח מתרחש על "בימה" ולפני "קהל". הבימה היא הקונטקסט החברתי שבו מתרחש השיח, והקהל הנו קבוצת הזהות החברתית שאליה מרגיש האדם שייך באותו זמן וגם דובר אליה. שיח זה יכול להתבטא בדיבור, בכתיבה או במעשה. קינות גוש קטיף נכתבו כדי לייצג אידיאולוגיה של התממשות חזון הגאולה בהתיישבות בכל חלקי הארץ, שקרס תוך כאב ובושה במישור האישי והאנושי. תחושת המתיישבים לפני הפינוי

31 על נושא זה ראו בהרחבה: בן אשר, 2007, עמ' 25-26.

הייתה ש"היה לא תהיה" ופינוי ימית לא יחזור על עצמו. זו הייתה תחושה כה ממשית וחזקה עד כי השבר שבא בעקבותיה היה עוצמתי במידה רבה לא פחות. כותבי הקינות שנסקרו במאמר זה ניסו ליצוק תבניות חדשות בטקסטים עתיקים ולהפך תוך מתן ביטוי למחאה דתית-חברתית והתמודדות עם קונפליקט בין שתי זהויות: דתית-לאומית ודמוקרטית-ישראלית. רוב הקינות נכתבו בעת הפינוי עצמו ועד שלוש שנים אחריו. יש בסמיכות זו כדי להשפיע על עוצמת הרגשות שחוו הכותבים ועיצבה את כתיבת הקינות. האמצעים האמנותיים הבולטים שבחרו הכותבים הם - שיבוץ מטבעות לשון ממגילת איכה, משיר השירים, מהתפילה ומהפיוט ואונומטופיאה בחזרה של העיצורים ש', ס', ז' ו-צ', הבאים להמחיש את קול לשון האש המלחכת הן בחורבן בית המקדש והן בחורבן גוש קטיף. רוב הכותבים חיברו באופן טבעי בין שניהם באותו מועד, ט' באב - חיבור המציף במוען ובנמען רגשות אסוציאטיביים של חרדה, שבר ואבל לצד רגשות של רחמים, אחווה, סולידריות והזדהות. שניים מבין כותבי הקינות קשרו קשר ישיר בין אדם לאדמה כאלגוריה ליחסי בעל ואישה. כותבי הקינות במאמר זה מעלים שאלות מוסריות עמוקות ומביעים את תמיהתם על השאננות, הזחחות וההתנכרות של הציבור הישראלי על חורבן המפעל, שהיה גולת הכותרת של הציבור הדתי-לאומי. רובם מסיימים בתקווה שמן המשבר הזה יפרח חלום חדש.

מקורות

- אודס, א' (תשע"ו). החלום הזה יתגשם. **מוסף עולם קטן**. גיליון 559 (ה' באב תשע"ו).
- אודס, א' (תשע"ו). החלום לא תם. **ישע שלנו**. גיליון 491 (אב תשע"ו). עמ' 2.
- בן מכיר, מ' (שנ"ט). **סדר היום**. ונציה, פב, עא'.
- בן-אשר, ס. (2007) התמודדות עם זהויות וקונפליקט בין ייצוגים חברתיים של תושבי גוש קטיף. **שפיטון - פעילות מקצועית במציאות פוליטית אירועי קיץ 2005**, משרד החינוך המנהל הפדגוגי השירות הפסיכולוגי ייעוצי, עמ' 24-32.
- ברזילי, ע' (2006). גלתה עזה, עזובה תהיה. **מעריב** (8.8.16).
- דורי, נ' (תשע"ג). ממיתה או מחיה? תפיסת החיים והמוות והשתקפותה ביחסי הגומלין בין אדם לאדמה בתרבות היהודית ובשירה העברית. **מים מדליו**, 24. עמ' 87-111.
- הורוביץ, ט' (1998). **הקינה בשירת אורי צבי גרינברג**. הוצאת מכללת שאנן.
- הירשפלד, צ' (2009). תשעה באב: להתאבל על גוש קטיף? מתוך: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3753339,00.html>
- וייס, ר' (2011). **אדמה, אדמתי**. נדלה מתוך http://pixelit.bac.org.il/Article_Print.aspx?id=1687
- וקסלשטיין אהרן, קינות לתשעה באב. מתוך: <https://sites.google.com/site/rebbarn1/kinnot25>
- לוי, י' (תשס"ג). הקינה האישית בתשעה באב. **מבוע ל"ט**, עמ' 89-93.

- מרקס, ש"ד (תשס"ז). תפילת כל פה. **אקדמות יח**. עמ' 119–139.
- נצן, י', ברקוביץ, י' (תשס"ה). אמנות השירה המקראית. **על המקרא ועל הוראתו ח'**. עמ' 173–212.
- ציטרין, י' (2014). "תכנית ההתנתקות החד-צדדית", **בראי שיקומם של התלמידים העקורים (2005–2013)**. הוצאת מכללת שאנן.
- רוזנברג, א' (תשע"ו). "לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים". **שבת בשבתו**, גיליון 1636 (ט' באב תשע"ו), עמ' 1.
- שנל, י' (2011). על ההינתקות מחבל קטיף ומצפון השומרון: ניתוח היבטים שונים של עקירה, זהות, תסמיני מצוקה ועוד (מבוא לאשכול). **סוגיות חברתיות בישראל**, אוניברסיטת אריאל בשומרון, עמ' 6–8.
- שרגאי, נ' (2008). הציבור הדתי לאומי קושר בין חורבן בית המקדש להתנתקות. **הארץ** (10.8.2008).
- שרמן, מ' (2004). דין ת"א כדין נצרים. **ידיעות אחרונות** (13.6.2004).

H e m d a ' a t

Editors

Dr. Esther Azulay
Dr. Yeshaya Ben-Pazi

HEMDAT HADAROM

P.O.B. 412, Netivot 80200, Tel. 08-9937666, Fax. 08-9945532
ISSN 0793-3994